

PROSTOR

28 [2020] 2 [60]

ZNANSTVENI ČASOPIS ZA ARHITEKTURU I URBANIZAM
A SCHOLARLY JOURNAL OF ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

SVEUČILIŠTE
U ZAGREBU,
ARHITEKTONSKI
FAKULTET
UNIVERSITY
OF ZAGREB,
FACULTY OF
ARCHITECTURE

ISSN 1330-0652
[https://doi.org/
10.31522/p](https://doi.org/10.31522/p)
UDK | UDC 71/72
CODEN PORREV
28 [2020] 2 [60]
201-496
7-12 [2020]

POSEBNI OTISAK / SEPARAT | OFFPRINT

ZNANSTVENI PRILOZI | SCIENTIFIC PAPERS

390-401 **INES MRAVUNAC SUŽNJEVIĆ**
KRUNOSLAV ŠMIT

POJMOVNO ODREĐENJE IDENTITETSKE
SILUETE GRADA

URBANISTIČKO-ARHITEKTONSKI PRISTUP
OD 1960. DO 2020. GODINE

PREGLEDNI ZNANSTVENI ČLANAK
[https://doi.org/10.31522/p.28.2\(60\).13](https://doi.org/10.31522/p.28.2(60).13)
UDK 711.001 "19/20"

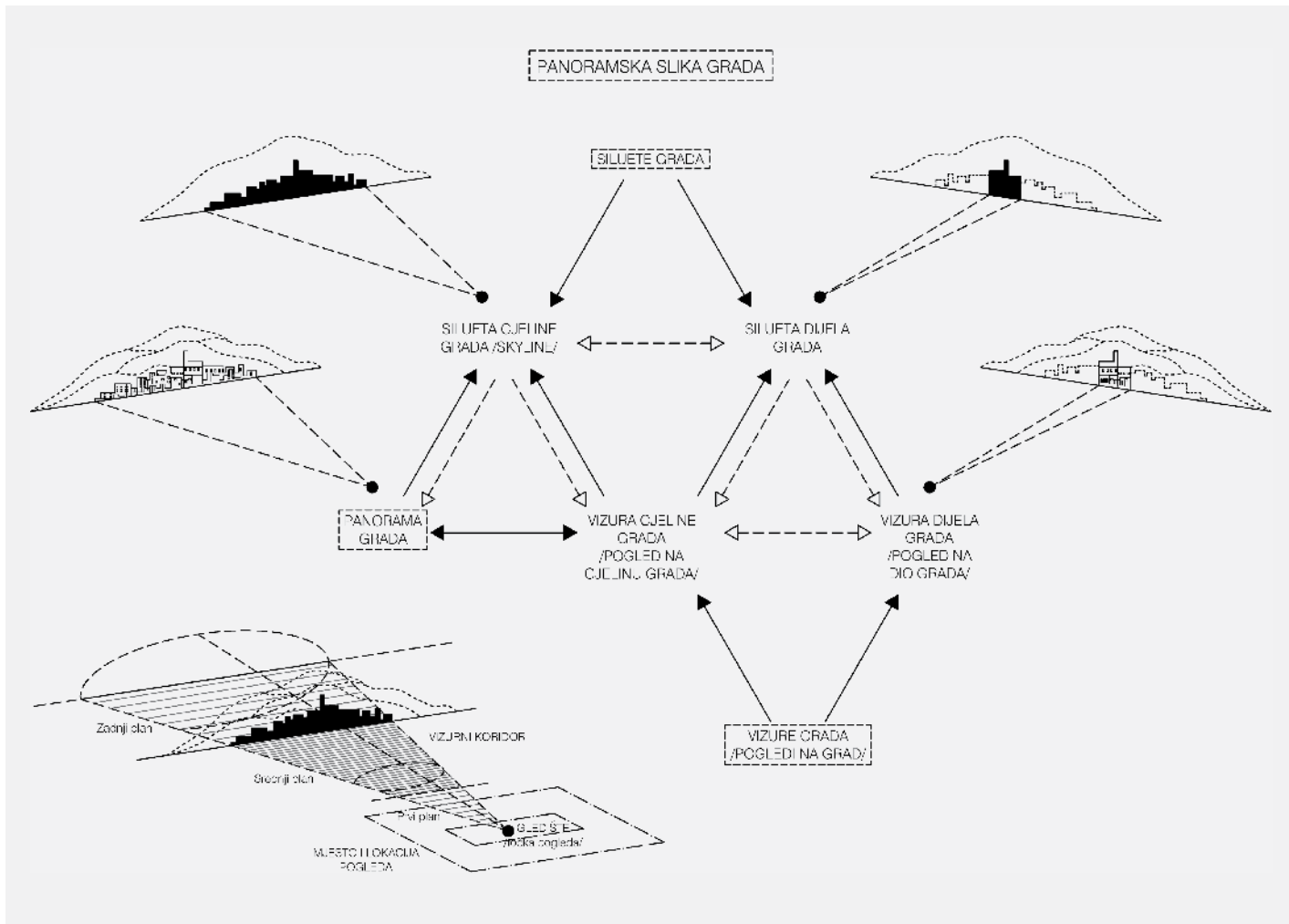
DEFINING
THE CITY SKYLINE

URBAN AND ARCHITECTURAL APPROACH
BETWEEN 1960 AND 2020

SCIENTIFIC SUBJECT REVIEW
[https://doi.org/10.31522/p.28.2\(60\).13](https://doi.org/10.31522/p.28.2(60).13)
UDC 711.001 "19/20"

Af

SL. 1. PANORAMSKA SLIKA GRADA – POJAM NASTAO KOMPARIJOM I OBJEDINJENJEM ZNAČENJA POJMOVA SILUETA (SKYLINE), PANORAMA I VIZURA GRADA

FIG. 1 PANORAMIC IMAGE OF THE CITY – A CONCEPT DERIVED FROM A COMPARISON AND INTEGRATION OF THE MEANINGS OF THE SILHOUETTE (SKYLINE), PANORAMA AND VIEW OF THE CITY

INES MRAVUNAC SUŽNJEVIĆ, KRUNOSLAV ŠMIT

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
ARHITEKTONSKI FAKULTET
HR – 10000 ZAGREB, KAČIČEVA 26
imravunac@arhitekt.hr
ksmit@arhitekt.hr

UNIVERSITY OF ZAGREB
FACULTY OF ARCHITECTURE
HR – 10000 ZAGREB, KAČIČEVA 26
imravunac@arhitekt.hr
ksmit@arhitekt.hr

PREGLEDNI ZNANSTVENI ČLANAK
[https://doi.org/10.31522/p.28.2\(60\).13](https://doi.org/10.31522/p.28.2(60).13)
UDK 711.001 "19/20"

TEHNIČKE ZNANOSTI / ARHITEKTURA I URBANIZAM
2.01.02. – URBANIZAM I PROSTORNO PLANIRANJE

ČLANAK PRIMLJEN / PRIHVACEN: 9. 10. 2020. / 16. 12. 2020.

SUBJECT SCIENTIFIC REVIEW
[https://doi.org/10.31522/p.28.2\(60\).13](https://doi.org/10.31522/p.28.2(60).13)
UDC 711.001 "19/20"
TECHNICAL SCIENCES / ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING
2.01.02. – URBAN AND PHYSICAL PLANNING
ARTICLE RECEIVED / ACCEPTED: 9. 10. 2020. / 16. 12. 2020.

POJMOVNO ODREĐENJE IDENTITETSKE SILUETE GRADA URBANISTIČKO-ARHITEKTONSKI PRISTUP OD 1960. DO 2020. GODINE

DEFINING THE CITY SKYLINE URBAN AND ARCHITECTURAL APPROACH BETWEEN 1960 AND 2020

IDENTITET GRADA
PANORAMA GRADA
PANORAMSKA SLIKA GRADA
SILUETA GRADA / SKYLINE
VIZURA GRADA

CITY'S IDENTITY
PANORAMA OF THE CITY
PANORAMIC IMAGE OF THE CITY
URBAN SILHOUETTE / CITY SKYLINE
VIEW OF THE CITY

Istraživanje je usmjereno na utvrđivanje, prepoznavanje vrijednosti i značenja identitetske siluete grada sagledane iz urbanističko-arhitektonskog motrišta. Na temelju komparativnog pregleda literature i dokumentacijskih izvora postavljaju se pojmovno određene siluete grada u kontekstu pojmova identitetska slika grada, panorama i vizura grada te se predlaže formiranje pojma koji objedinjuje njihova značenja: panoramska slika grada.

This research aims to define and assess the value and significance of the city skyline from the perspective of urban planning and architecture. Based on a comparative review of literature and a study of the archives, the paper aims to conceptually define the city skyline in the context of the city identity generated by a specific skyline, panorama, and view. It suggests a new concept: panoramic image of the city.

UVOD

INTRODUCTION

Istraživanje identitetskih silueta gradova provedeno je kao dio doktorskog istraživanja panoramskih slika gradova.¹ Polazište istraživanja je hipoteza kako siluete grada nisu samo zamrznute slike – one su simboli kulture i nositelji identiteta grada. Opci je cilj usustavljanje pogleda, zajedničkih nazivnika i interdisciplinarno sagledavanje teme silueta grada. U nizu različitih pristupa iz kojih tema može biti sagledana, ovaj je rad usmjeren na nišu urbanističko-arhitektonskog motrišta (uz naglašeni sociološki aspekt) kroz komparativnu analizu literature i dokumentacijskih izvora iz razdoblja između 1960. i 2020. godine. U literaturi se, uz siluete grada, spominju i drugi vezani pojmovi, kao što su *skyline*, panorame grada, vizure i pogledi na grad, konture i obrisi grada. Usporedbom njihova značenja i uporabe u teoriji i praksi pojmovi se povezuju u međudodnos na temelju kojeg se definira pojamno određenje – jedinstveni obuhvat značenja identitetske siluete grada u kontekstu urbanističko-arhitektonskog motrišta – što je ujedno i znanstveni doprinos ovoga istraživanja (Sl. 1.).

Temelj istraživanja pojamnog određenja siluete grada predstavlja razumijevanje odnosa općih pojmova identiteta i slike krajolika.

Govoreći o općoj slici krajolika, O. Grgurević govori kako su „vizualne slike u ljudskoj svijesti uvijek subjektivni odraz objektivne stvarnosti te da je opazanje ili percipiranje prostora glavni oblik veze stvorene s fizičkom okolinom”.² Bilježenje doživljaja senzacijama

primanih kroz različita osjetila složena su, individualna pojava. Kompozicija doživljaja i vizualnih slika od anonimnosti nekog prostora stvara mjesto. Mjesta su prožeta socijalnim i kulturnim, materijalnim i nematerijalnim značenjima te stoga predstavljaju značajan okvir unutar kojeg se oblikuju i održavaju identiteti.

D. Stea govori o pojmu *mentalnih mapa* kao nizu psiholoških transformacija kroz koje ljudi skupljaju, bilježe, čuvaju, ponovno oživljavaju i dekodiraju informacije o svojem prostornom okolišu – njegove elemente, lokacije, udaljenosti, smjerove i strukturu općenito.³ Grad je nepresušno vrelo mentalnih slika. No, ako je potrebno izdvojiti jednu, onu koja će ga pokušati najbolje opisati i zabilježiti, onda bi to sigurno bila *silueta grada*. Identitetska silueta je poput *otiska prsta grada*. Ona reflektira njegovu bit, slikovitost i identitet kroz prostorno-vremenske, povijesne, sociološke, kulturne i ekonomske strukture. Ne postoje dvije iste siluete. W. Attoe opisuje „...urbane siluete kao način na koji čovječanstvo intervenira u spoj neba i zemlje, ostavlja svoj znak i trag, opisuje ih kao jedan od najznačajnijih pokazatelja ljudske civilizacije”.⁴

Siluete grada dio su identitetske slike grada⁵, a za cjelovito razumijevanje nužno je razliko-

¹ Dijelovi provedenog istraživanja pripremljeni su tijekom 2019. i 2020. godine u sklopu Doktorskog znanstvenog studija *Arhitektura i urbanizam* na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu uz usmjeravajuće sugestije i korekcije voditelja kolegija *Metodološka radionica* akademika prof. dr.sc. Mladena Obada Scitarocija i voditelja kolegija *Uvod u znanstveno publiciranje* prof. dr.sc. Zlatka Karača.

² GRGUREVIĆ, 1994: 285-286

³ STEA, 1978.

⁴ ATTOE, 1981.

⁵ LYNCH, 1960.; NEIDHARDT, 1994.

⁶ LYNCH, 1960.

⁷ LYNCH, 1960: 43-44

⁸ Eng. *landmarks*

⁹ CULLEN, 1961.

¹⁰ „Jedna zgrada koja stoji sama u prirodi doživljava se kao arhitektonsko djelo, ali kada se na jednom mjestu grupira više zgrada, to je neka druga umjetnost koja više nije arhitektura.” [CULLEN, 1961.]

¹¹ Za to navodi primjer u Oxfordu: „... vinuvsu se ka plavetnom svodu, zgrada istovremeno hvata taj svod i privlači ga k sebi”. [CULLEN, 1961.]

¹² Za to navodi primjer primorskih gradova – u kojima su linije sila u očitijoj i neposrednoj vezi s graničnim linijama u geografskom smislu. Sam smisao postojanja (franc. *raison d’être*) primorskoga grada jest linija duž koje se dodiruju zemlja i voda. [CULLEN, 1961.]

¹³ Attoeova knjiga je primarno fokusirana na doživljaj američkog *skylinea*, a jedan je od razloga i uloga koju je SAD imao u razvoju visokih zgrada. [ATTOE, 1981.]

¹⁴ ASHIHARA, 1983.

¹⁵ Odnos *figure i pozadine* jest poseban oblik percipcijskoga organizacijskog fenomena koji određuje interpretaciju vizualnih scena kroz figure (objekte) i pozadine (kontekst, okolinu), omogućavajući pritom višu razinu procesiranja, kao što su percepcija površina, oblika i objekata. Odnos *figura – pozadina* jedno je od načela Gestalt psihologije. [DIMICOLI, 2015: 308]

vati njihovu materijalnu (fizičku) i nematerijalnu (simboličku) pojavnost. Materijalnu – u smislu onoga što fizički i oblikovno siluete grada predstavljaju kao urbana forma u prostoru. Nematerijalnu – u smislu onoga što siluete nose kao simboliku u memoriji grada i njegovih stanovnika, čineći identitet nekog mjesta, ali i društva.

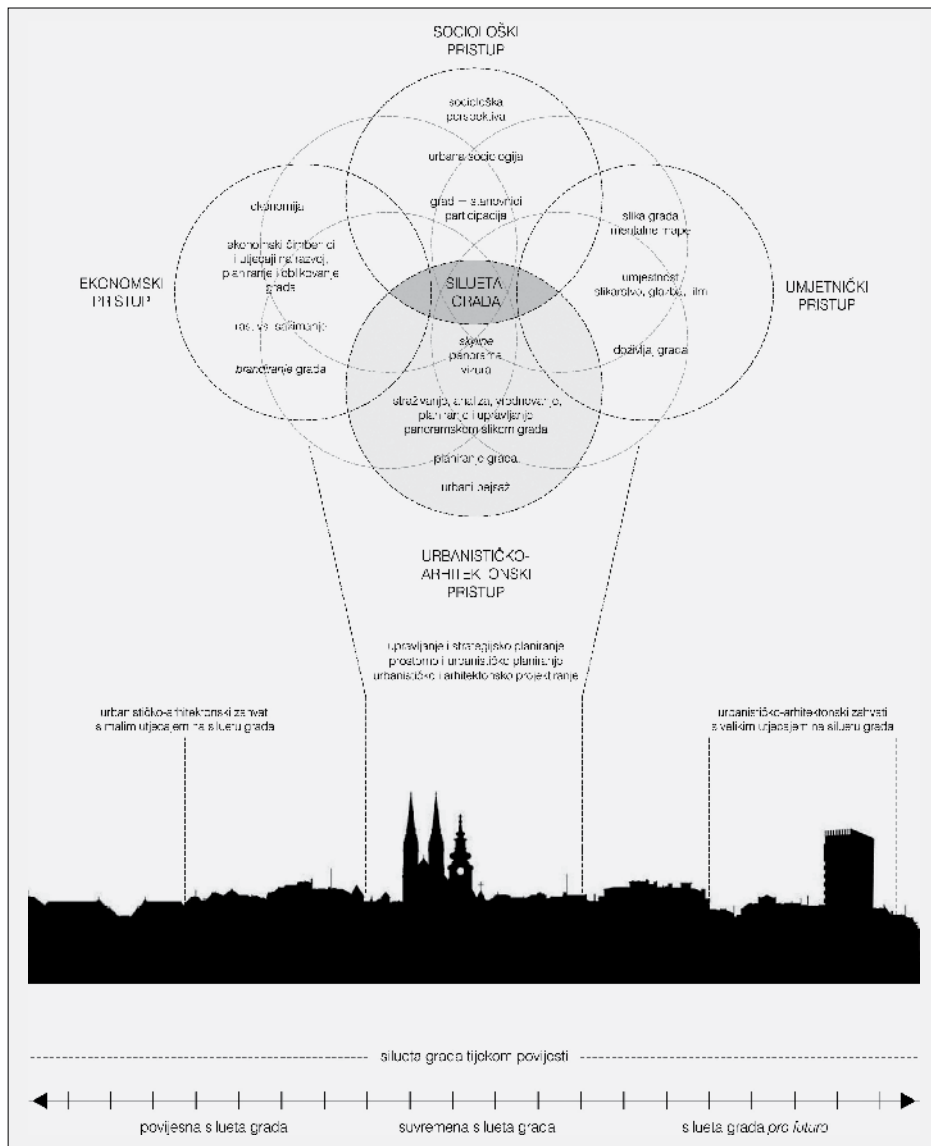
DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA: SILUETE – SKYLINEI, PANORAME I VIZURE GRADA

PREVIOUS RESEARCH: SILHOUETTES – SKYLINES, PANORAMAS AND VIEWS OF THE CITY

U razdoblju od 1960. do 2020. godine tema identitetske slike grada proučavana je iz različitih motrišta: urbanističkog, arhitektonskog, povijesnog, sociološkog, ekonomskog, umjetničkog. Komparativni pregled literature u kojem se identitetska slika grada opisuje uporabom pojmova silueta grada, *skyline*, panorama i vizura grada baziran je na urbanističko-arhitektonskom pristupu (Sl. 2.).

• **Istraživanja od 1960. do 1980.** – Iako je ovo istraživanje usmjerno na suvremeni kontekst, umjetnost komponiranja elemenata urbane slike, kao dio kulture, stvarana je tisućljetima. Nedostatak eksplicitne teorije vizualne percepcije grada utemeljene na objektivnim kriterijima upotrijebio je 1960. godine K. Lynch svojom knjigom *The image of the city*⁶ u kojoj otkriva kako „... lijepo oblikovana gradska panorama u ljudima pobuđuje emocionalnu reakciju urbanog uživanja”.⁷ U kontekstu Lyncheve teorije vizualni reperti imaju velik utjecaj na sliku grada, a time i na njegovu siluetu, jer svojim dominantnim položajem u gradu mogu služiti kao orijentir u prostoru. G. Cullen 1961. godine u svojoj knjizi *Gradska pejzaž*⁹ opisuje grad „kao dramski događaj u našem okruženju” i daje pregled elemenata koji čine *gradski pejzaž* kojih je bitna činjenica *umjetnost okruženja*. Siluetu spominje u kontekstu stvaranja *osjećaja identiteta – suglasja s okruženjem*¹⁰, njene se vrijednosti mogu sagledavati kroz klasične primjere tananosti i rafiniranosti arhitekture.¹¹ Govoreći o citljivosti i prepoznatljivosti grada, Cullen govori kako bitna funkcija grada treba biti saglediva kroz jedan pogled na njegov plan.¹²

• **Istraživanja od 1981. do 2000.** – Najopsežniji pregled značenja koja nose siluete daje W. Attoe 1981. godine u svojoj knjizi

Skylines: Understanding and molding urban silhouettes.¹³ Opisuje *skylinee* kao kolektivne simbole; *skylinee* kao socijalne pokazatelje; utilitarne *skylinee*; govori o estetici *skylinea*; o *skylineima* i ritualima; *skylineima* kao ikonama. Y. Ashihara u svome djelu *The Aesthetic Townscape*¹⁴ iz 1983. godine koristi odnose *figure i pozadine*¹⁵ kako bi analizirao profile gradova s fokusom na promjene između danjih i noćnih silueta grada. *Grad kolaz*¹⁶ C. Rowea i F. Koettera iz 1988. godine još je jedno propitivanje iskustava *moderne i urbanizma moderne arhitekture*, u kojem se grad više ne gleda kroz idealne, funkcionalističke urbanističke sheme, ali niti kao oživljavanje i idealiziranje povijesnih urbanih modela. U tom kontekstu postavlja se i pitanje mogućnosti značenja postmodernističke *gradske vedute*.¹⁷ M. Hrzić se 1988. godine u svojoj

SL. 2. PRISTUPI ISTRAŽIVANJA SILUETA GRADA
FIG. 2 RESEARCH APPROACHES TO CITY SKYLINE ANALYSIS

16 ROWE, KOETER, 1988.

17 Veduta (tal. pogled; izgled; vidik) jest slikarsko ili grafičko djelo u kojem je vjerno, često topografski točno, prikazan dio grada (ulica, trg, spomenik) ili krajolik s arhitektonskim objektima (dvorac u parku, vila, naselje). [http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=64060 (2.3.2019.)]

doktorskoj disertaciji *Percepcijski pristup oblikovanju grada u okviru procesa planiranja*¹⁸ bavi pitanjem percepcije gradske forme – doživljaja grada¹⁹, odnosno gradske slike²⁰ u kontekstu planerskih postupaka u urbanističkoj praksi. Siluete spominje kao jedan od faktora percepcije urbanoga prostora, odnosno *formiranja gradske slike* te ih dovodi u vezu s metodama istraživanja gradske slike, oblikovanja grada, tehnikama analize i primjerima opisivanja vizualne okoline.²¹ Koncept grada ostvaren kroz njegov *skyline* kao simbol mjesta i bitan element gradske slike razvija S. Kostof u poglavlju svoje knjige *The City Shaped: Urban Patterns and Meanings Through History*²² iz 1991. godine, koje je u potpunosti posvećeno samo tematici *skylinea*. On promatra grad kao najkompleksniji artefakt koji je stvorio čovjek, a siluete grada kao nosioce kolektivnih vrijednosti onih koji u njima žive. Analizirajući tkivo grada i njegov karakter, K. Kropf u svojem članku *Urban tissue and the character of towns*²³ 1996. godine problematizira pitanje karaktera grada koji nužno u sebi nosi činjenicu samog objekta promatranja (u ovome slučaju grada), ali i atribute koje mu daje svaki pojedinac. Objekt koji se promatra jednako je bitan kao i promatrač, osoba koja objekt promatra, jer jedino na taj način može nastati konceptualni konstrukt – karakter grada. Ta teza jednako je primjenjiva ako se analiziraju i siluete gradova. T. Heath, S. Smith i B. Lim²⁴ 2000. godine publicirali su rezultate svoga kvalitativnog istraživanja o odnosu kompleksnosti silueta grada i preferencije ljudi. N. Lipovac u svojoj doktorskoj disertaciji *Planiranje u službi očuvanja identiteta mjesta*²⁵ 2000. godine govori o elementima percepcije mjesta i u tom kontekstu spominje točke (mjesta) s kojih se pružaju *panoramski pogledi*.

• **Istraživanja od 2001. do 2020.** – A. E. Stamps²⁶ 2002. objavljuje rad na temu fraktala, *skylinea*, prirode i ljepote koje je usmjereno isključivo na oblikovne, estetske karakteristike silueta grada. A. Hudson-Smith, S. Evans i M. Batty²⁷ 2005. godine objavljuju istraživanje u kojem razvijaju *model virtualnog grada*, interaktivnu web stranicu sa slobodnim pristupom za građane i mogućnošću vlastite organizacije predloženih građevina u prostoru unutar velikog modela grada, komentiranja i davanja svojih prijedloga. Iako takva participativna platforma nije uspjela zaživjeti, mogla je postati baza za javnu raspravu o željenom gradskom *skylineu*.²⁸ *Revisiting the image of the city: Exploring the importance of city skylines*²⁹ C. B. Bootha novije je istraživanje iz 2012. godine koje se ponajprije oslanja na teorijske postavke W. Attoea, K. Lyncha i S. Kostofa, propitujući njihove teze kroz više primjera gradova i dopunjujući ih spoznajama nastalih metodom

kvalitativnog intervjuiranja.³⁰ Njegovo istraživanje analizira odnose i značenje koje percepcija ima na doživljaj *skylinea*.³¹ Gradske siluete kao vizualni entiteti – način su na koji je moguće sagledati i percipirati prirodni i urbani pejzaž.³² Skupina autora s Tehničkog sveučilišta u Istanbulu 2012. godine u svome članku *Tailoring a geomodel for analyzing an urban skyline*³³ propituje mogućnost analize povijesne gradske siluete³⁴ kroz kreiranje geomodela unutar GIS okruženja. V. Oliveira u knjizi *Urban Morphology: An Introduction to the Study of the Physical Form of Cities*³⁵ iz 2016. godine nabraja elemente urbane forme: koncept urbanog tkiva, prirodni kontekst, ulični sustav, sustav parcela, sustav građevina. Kao osnovni utjecaj koji skupine zgrada imaju na urbani pejzaž, a time i na njegovu siluetu, navodi visinu građevina i njihovu poziciju u odnosu na sustav parcela i ulica.

Posebna kategorija planova koji u sklopu svojih tematskih područja spominju važnost pojmova što su tema ovoga istraživanja, jesu i planovi upravljanja gradovima ili zaštićenim spomeničkim cjelinama gradova.³⁶ *London Plan*³⁷ iz 2016. godine stiti vrijedne panorame, vizure i poglede³⁸, te određuje smjernice za postupanja koje se detaljnije elaboriraju kroz tematski plan upravljanja: *London View Management Framework* [LVMF].³⁹ Istraživanja iz 2020. godine, osim nastavka promišljanja simbolike i vrijednosti urbanih silueta⁴⁰, donose i nove teme poput predviđanja razvoja urbanih silueta pomoću teorije ekstremnih vrijednosti. J. Auerbach i P. Wan⁴¹ u svome istraživanju stavljaju u odnos porast broja svjetskog stanovništva do 2050. godine i su-

18 HRZIC, 1988.

19 *Percepcija, predodžba i osjećaj grada* [HRZIC, 1988: 7]

20 Hrzic definira *gradsku sliku* kao *generalizirani misaoni model grada*. [HRZIC, 1988: 6]

21 „Silueta je jedan od načina da se gradski oblik doživi izvana iz statičke pozicije i predstavlja važnu vizualnu karakteristiku grada. Kroz cijelu povijest arhitekti su joj poklanjali najveću pažnju.” [HRZIC, 1988: 65]

22 KOSTOF, 1991.

23 KROPF, 1996.

24 HEATH, SMITH, LIM, 2000.

25 LIPOVAC, 2000: 76, 77

26 STAMPS, 2002.

27 HUDSON-SMITH, EVANS, BATTY, 2005.

28 Autori *model virtualnog grada* propituju na primjeru grada Londona.

29 BOOTH, 2012.

30 Booth se u svojoj disertaciji *ponovo vraća* tematici slike grada. Njegova glavna istraživačka pitanja jesu: preferiraju li ljudi određene *skylinee* i koja značenja oni nose? [BOOTH, 2012.]

31 Booth ovu tezu podržava analizom Kaplanova djela *The Experience of Nature* i teorijom Gestalta. [BOOTH, 2012.]

32 BOOTH, 2012: 13

33 GUNEY i dr., 2012.

34 Grupa autora svoje istraživanje provodi na primjeru grada Istanbula.

vremene potrebe grada, predviđajući promjene gradskog *skylinea* kroz značajan trend rasta gradova u visinu.

• **Međunarodni dokumenti** [UNESCO, ICOMOS] – Osim analizirane literature i dokumentacijskih izvora, važno polazište za razumijevanje teorijskog konteksta pojmova jesu i međunarodni dokumenti, konvencije, povele i preporuke za očuvanje urbanih krajolika (čiji su element i identitetske siluete grada) s kulturnim naslijeđem, posebno onoga pod zaštitom UNESCO-a. Tako je u UNESCO-ovoj *Konvenciji o zaštiti Svjetske kulturne i prirodne baštine*⁴² iz 1972. godine, u *Preporuci o očuvanju i suvremenoj ulozi povijesnih područja*⁴³ iz 1976. godine i u *Preporuci o povijesnim urbanim krajolicima*⁴⁴ iz 2011. godine istaknuta važnost cjelovitoga sagledavanja, vrjednovanja i zaštite urbanoga naslijeđa. *Becki memorandum: Svjetska baština i suvremena arhitektura – Upravljanje povijesnim urbanim krajolikom*⁴⁵ iz 2005. godine usmjeren je na pitanje utjecaja i kriterija za planiranje suvremenih zahvata u gradovima s povijesnim naslijeđem, s posebnim naglaskom na zaštitu vrijednih gradskih vizura, silueta i panorama. UNESCO-ovim dokumentima o očuvanju svjetske kulturne baštine prepoznati prostorni obuhvati zaštite jesu: kulturno dobro svjetske baštine⁴⁶, kontaktno područje kulturnog dobra⁴⁷ i povijesni urbani krajolik ili okruženje⁴⁸ koji se spominje u ICOMOS-ovoj *Deklaraciji o očuvanju smještaja baštinskih struktura, mjesta i područja*⁴⁹ iz 2005. godine. Prostorno-vizualna povezanost kulturnoga dobra sa širim kontaktnim područjem i okruženjem najizraženija je kroz

gradske siluete i panorame. U ICOMOS-ovim *Valletskim načelima za očuvanje i upravljanje povijesnim gradovima, naseljima i urbanim područjima*⁵⁰ iz 2011. godine istaknuto je kako povijesni gradovi i urbana područja sadrže materijalne i nematerijalne elemente. Materijalni elementi uključuju, pored urbane strukture, arhitektonske elemente, krajolike u sklopu grada i oko njega, *panorame, gradske siluete, perspektive* i vrijedne cjeline. Naglašavanje važnosti gradskih silueta, panorama i vizura u međunarodnim dokumentima potvrđuje potrebe za cjelovitim istraživanjem i teorijskim usustavljanjem pojmovnog određenja s ciljem njihove kvalitetnije primjene u praksi.

IDENTITETSKA SILUETA GRADA: POJMOVNO ODREĐENJE

CITY SKYLINE: DEFINING THE CONCEPT

Komparativna analiza literature i izvora pokazala je različitost sistematizacije pojmova kojima se opisuju gradske siluete i kriterije na temelju kojih se grupiraju njihova značenja. Dapače, mnogi autori koji su se bavili tim pitanjem naglašavaju kako ne donose apsolutne kriterije prema kojima takva sistematizacija može biti provedena, već kvantitativno ili kvalitativno iznose elemente koji čine jedno od obilježja silueta grada, kao što su značenja koja ona nose, rezultati anketiranja o dopadljivosti određenih silueta i poveznice pojma s drugim znanstvenim disciplinama (sociologija, ekonomija, ekologija i dr.).⁵¹

Prema W. Attoeu uporaba riječi *skyline* – ne u relaciji prema *horizontu*, već u relaciji prema građevinama na horizontu – nije se pojavila sve do 1890-ih. Uporaba pojma s tim značenjem razvijala se paralelno s propulzivnim rastom američkih gradova karakterističnim za kraj 19. stoljeća.⁵² Može se zaključiti da je pojava nebodera koji su simbolizirali susret neba i zemlje bila presudna za novo značenje *skylinea*. Takva drastična promjena vizura gradova koji rastu u visinu nužno je uzrokovala i promjenu u značenju, odnosno jeziku. Pojam *horizonta*, koji nosi linearno, horizontalno i pasivno značenje, nije mogao primjeren opisati agresivnu vertikalnost novih dramatičnih oblika u pejsazu koje je stvorio čovjek. W. Attoe dalje piše kako se prije toga za geste vertikalne koje su bile rijetkost i izuzetak u gradskoj slici, upotrebljavao pojam *profil* ili *silueta*. No, pojavom novih urbanih formi, masi nebodera koje su činile novi moderni urbani pejsaza bio je potreban novi pojam. *Skyline* je vanjska linija, odnosno silueta građevine ili više građevina vidljiva u odnosu prema nebu.⁵³ Nema direktnog prijevoda s engleskoga na hrvatski za *skyline*. Najbliži je

35 OLIVEIRA, 2016.

36 ŠMIT, MRVUNAC, 2018.

37 *** 2016.

38 Eng. *protected views*

39 *** 2012.

40 Simboliku *skylinea* grada Chicaga analizira K. Al-Kodmany u poglavlju knjige *Tall Buildings and the City*. [AL-KODMANY, 2020.]

41 AUERBACH, WAN, 2020.

42 UNESCO, 1972.

43 UNESCO, 1976.

44 UNESCO, 2011.

45 UNESCO, 2005.

46 *World Heritage Property*

47 *Buffer Zone*

48 *Setting*

49 ICOMOS, 2005.

50 ICOMOS, 2011.

51 ATTOE, 1981.

52 U to vrijeme, potencirani naglim razvojem tehnologije, grade se i prvi neboderi – eng. *skyscraper*. Pojam nebodera inauguriran je 1880-ih, nedugo nakon što je počela izgradnja prvih 10 do 20 katova visokih zgrada u Americi [ZUNIC, 2014: 28-33]. U svome zacetku pojam nebodera povezivao se s gradom Chicagom, a značio je „visoka zgrada s mnogo katova, posebno one koje su karakteristične za američki grad”. [ATTOE, 1981.]

53 ATTOE, 1981.

Sl. 3. SILUETA LONDONA – POGLED S LAMBETH BRIDGEA
FIG. 3 SILHOUETTE OF LONDON – VIEW FROM LAMBETH BRIDGE

Sl. 4. PANORAMSKA SLIKA LONDONA – POGLED S LAMBETH BRIDGEA
FIG. 4 PANORAMIC IMAGE OF LONDON – VIEW FROM LAMBETH BRIDGE

pojam *silueta grada*. *Silueta* je kontura⁵⁴, obris ispunjen bojom, obično crnom, koji predstavlja oblik bez prikazivanja ostalih detalja⁵⁵, dvodimenzionalni obris.⁵⁶ Prema tome, silueta grada je kontura ili obris grada gledan naspram neba. *Panorama* je, jezično gledano, pojam koji se odnosi na široki vidik, pogled na okolicu s povišene točke, slika koja prikazuje krajolik⁵⁷, sveobuhvatan pogled na okolicu⁵⁸, dok je *vizura* pogled s istaknutog mjesta, vidno polje, sve što se može vidjeti okom.⁵⁹

• **Panoramska slika grada** – S obzirom na široku uporabu različitih pojmova koji se svojim značenjima u većoj ili manjoj mjeri preklapaju, može se zaključiti kako silueta grada unutar sebe nosi obuhvat značenja *skylinea*, odnosno da su pojmovi istoznačnice (Sl. 3.). Siluete grada mogu biti promatrane i kao panoramski pogledi ili vizure na cjelinu grada s određenog mjesta. Panorame grada kao sveobuhvatni pogledi na grad (najčešće s povišene, istaknute točke) prikazuju detaljniju sliku grada, unutar koje se osim siluete grada mogu iščitati i ostali detalji (građevine, skupine građevina, istaknuta obilježja, elementi pejzaža; Sl. 4.). Prema tome, iz panorame grada moguće je postupkom apstrahiranja izvuci siluete (konture, obrise) grada. Panorame su ujedno i vizure cjeline grada (pogledi na cjelinu grada). Vizure dijela grada prikazuju jedan izdvojeni segment gradske cjeline (vizure ulice, vizure na orijentire u prostoru, vizure obale rijeke i sl.). Siluete cjeline grada apstrahirane su slike panorama grada, odnosno vizura na cjelinu grada, dok su siluete

dijela grada apstrahirane slike vizura dijela grada. Ako siluete grada (*skylinei*), panorame (panoramski pogledi) i vizure grada sadrže elemente koji čine identitet grada, ako oni nose skup materijalnih i nematerijalnih značenja kojima je prožeto mjesto, tada oni postaju dio identitetske slike grada pa se mogu iščitati kao identitetske siluete, panorame i vizure grada. Svi pojmovi međusobno su povezani, a sva značenja koja oni nose moguće je opisati jedinstvenim pojmom: panoramska slika grada (Sl. 5.).

URBANISTIČKO-ARHITEKTONSKI PRISTUP ISTRAŽIVANJU, ANALIZI, VRJEDNOVANJU I PLANIRANJU SILUETA GRADA

APPROACH TO RESEARCH, ANALYSIS, EVALUATION AND PLANNING THE CITY SKYLINE FROM THE PERSPECTIVE OF URBAN PLANNING AND ARCHITECTURE

• **Siluete grada: čimbenik percepcije urbanog prostora i element percepcijskih metoda oblikovanja grada** – Promišljanje gradskog *skylinea*, kao i intervencija u identitetske siluete gradova, prema Hrziću, jedno je od najozbiljnijih pitanja oblikovanja grada⁶⁰ te on siluete grada osim kao „faktore percepcije urbanog prostora“⁶¹ navodi i kao jedan od „elemenata percepcijskih metoda oblikovanja grada“. Govoreći o urbanim siluetama, Attoe zaključuje da, premda prostorni i urbanistički planeri imaju velik utjecaj na njihovo oblikovanje, vrlo malo gradova analizira i planira gradske siluete.⁶² Na to dodaje činjenicu da *skyline*, odnosno silueta grada, ne nastaje

⁵⁴ fra. *silhouette*; <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> [23.10.2018.]

⁵⁵ <https://wikidiff.com/silhouette/skyline> [27.10.2018.]

⁵⁶ <https://www.dictionary.com/browse/silhouette> [27.10.2018.]

⁵⁷ grč.: *pan* + (*h*)*orama*: sve + pogled [<https://www.hrleksikon.info/definicija/panorama.html>] (20.1.2019.)

⁵⁸ <https://hr.wikipedia.org/wiki/Panorama> [20.1.2019.]

⁵⁹ tal. *visura*; lat. *videre*: vidjeti [<http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>] (20.1.2019.)

⁶⁰ HRZIĆ, 1988.

⁶¹ Tehnika analize i način opisivanja vizualne okoline

⁶² ATTOE, 1981: 113

⁶³ ATTOE, 1981: 120

⁶⁴ BOOTH, 2012: 7

⁶⁵ BOOTH, 2012: 107

⁶⁶ Siluete grada kao bitan aspekt kod putovanja jer omogućuju orijentaciju kod približavanja gradu (naznake grada kroz siluetu pejzaža ili prostornih orijentira) [ATTOE, 1981: 43]

⁶⁷ Prostorni orijentiri koji omogućuju orijentaciju unutar grada čak i kada je točrtno urbano tkivo grada kompleksno [ATTOE, 1981: 44]

⁶⁸ Sveobuhvatni pogled s povišene točke gdje su siluete bitan element percepcije grada [ATTOE, 1981: 48]

⁶⁹ Siluete grada kao dio osobnih mentalnih mapa svakog pojedinca stvorene kroz vlastitu percepciju i doživljaj grada [ATTOE, 1981: 49]

sama od sebe, nego je rezultat stvarnih napora i rada u zajednicama, pa je, prema tome, uvijek u nečijim rukama.⁶³ Prema Bootheu odgovornost stoji na struci urbanističkog i prostornog planiranja kojeg je zadatak koordinacija svih dionika uključenih u razvoj, planiranje i oblikovanje grada, a time i njegovih silueta.⁶⁴ Booth komentira kako su urbanistički planovi uglavnom sagledavani tlocrtno, kroz prostorno zoniranje na koje se vežu urbana pravila koja definiraju namjenu, dopuštene izgrađenosti i iskorištenosti građevnih cestica te maksimalne visine izgradnje. Pridajući pozornost samo regulaciji pojavnosti zgrada u razini ulice, odnosno kroz *koridore pogleda*, a zanemarujući pitanje planiranja panorama, vizura i silueta grada, gubi se šira slika o tome kakav utjecaj zgrade ili skupine zgrada imaju, i to ne samo na sliku ulice ili gradsku četvrt, već na cjelovitu sliku grada, kako one grade i oblikuju grad.⁶⁵

• **Utilitarno značenje silueta grada** – Attoe u svojoj knjizi spominje pojam *utilitarni skyline*, *landmark* značenje siluete grada, koja svojom prepoznatljivošću omogućuje orijentaciju u gradu. Taj je aspekt vidljiv kroz četiri konteksta: u orijentaciji *prema* gradu⁶⁶, orijentaciji *u* gradu⁶⁷, orijentaciji *odozgo*⁶⁸ i relaciji *prema mentalnim mapama* grada.⁶⁹ Ovo gledanje usporedivo je i s postavkama K. Lynch koji ističe vrijednost značenja *landmarka*, vizualnog repera ili prostornog orijentira kao jednoga od pet elemenata analize slike grada.

• **Estetska obilježja silueta grada** – Attoe iznosi 11 varijabli prema kojima se može opisati estetika silueta grada koje su grupirane

70 Ritam odnosa punog (građevina) i praznog (neba) [ATTOE, 1981: 51]

71 Postivanje i harmonija odnosa s prirodnom osnovom, morfologijom pejzaža [ATTOE, 1981: 55]

72 Balans građevina koje kontrastno ulaze u pejzaž (naglašenim vertikalama) [ATTOE, 1981: 57]

73 Jedan značajni naglasak u inače indiferentnoj silueti grada [ATTOE, 1981: 59]

74 Posebni atmosferski uvjeti ili noćna svjetla mogu siluete grada pretvoriti u skulpturalne apstrakcije koje su često privlačne umjetnicima. [ATTOE, 1981: 60]

75 Slojevi, dijelovi, planovi silueta grada koji nastaju pod različitim utjecajima (atmosferskim, svjetlosnim i sl.) [ATTOE, 1981: 63]

76 Kadriranje silueta grada pojačava njihov dojam. [ATTOE, 1981: 64]

77 Pristup gradu percipiranih kretanjem kroz niz pogleda (niz silueta grada) [ATTOE, 1981: 67]

78 Doživljaj silueta grada tijekom vremena i kroz niz različitih vizura, u pokretu. Skulpturalni, trodimenzionalni dojam silueta grada [ATTOE, 1981: 71]

79 Siluete grada kroz kontrastne i neočekivane odnose [ATTOE, 1981: 72]

80 Individualna interpretacija fenomena siluete grada [ATTOE, 1981: 73]

81 KROPF, 1996: 261

SL. 5. PANORAMSKE SLIKE GRADOVA
FIG. 5 PANORAMIC IMAGES OF THE CITIES

na osnovi dva čimbenika: fizičkog i perceptivnog. Fizičke varijable estetike jesu ritam⁷⁰, harmonija s pejzažom⁷¹, odnos prema nebu (težnja k visini)⁷², interpunkcija⁷³, apstraktna forma⁷⁴, slojevitost⁷⁵, okvir⁷⁶. Perceptivne varijable estetike jesu: dramatičan pristup⁷⁷, sekvencijsko otkrivanje⁷⁸, jukstapozicija⁷⁹, metaforičko značenje/gledanje⁸⁰. Booth u svojoj analizi Attoeva pristupa zaključuje kako su to najsveobuhvatnije postavljene kriteriji za vrjednovanje estetike *skylinea* dostupni u akademskoj literaturi. Kao estetske komponente prema kojima se mogu međusobno razlikovati vrlo vrijedni, vrijedni ili negativno utjecajni panoramski pogledi Lipovac navodi: *teksturu, razlicitost, mjerilo, kontrast, posebnost, sekvence i kompoziciju*. Kropf naglašava kako je promatranje grada kroz njegovo urbano tkivo samo jedan od načina percepcije grada. Ostale specifične perspektive uključuju statične i dinamične elemente koji su dio gradskoga karaktera. Kao primjer za to navodi poglede i perspektive, kao što su *pogled na, pogled iz i pogled unutar* grada, uključujući *skylinee, sekvencijalne poglede*, elemente ili kombinacije elemenata koji čine *landmarke, rubove ili granice, ulazne točke ili prolaze*, te *uzorke javno dostupnog otvorenog prostora*.⁸¹

• **Simbolička vrijednost silueta grada** – Sociološki aspekt istraživanja identitetskih silueta grada moguće je sagledati na dva načina: kao aktivni element u sklopu participativnoga urbanističkog planiranja i kao posljedicu, simboličan prikaz društva. Attoe

govori da je *skyline* glavni simbol urbanoga kolektiva. On je također rezultat društvenog, političkog i ekonomskog konteksta grada.⁸² *Skyline* nudi informacije o društvu, pokazuje što se u njemu vrjednuje, tko je nositelj moći, koja je pretežita namjena (odnosno funkcija) grada, te koji čimbenici – socijalni, politički, ekonomski – imaju najveći utjecaj na život zajednice grada. Pritom siluete grada odražavaju pretežit funkciju grada (industrijski, poslovni, ekološki i sl.).⁸³ Attoe dotiče i temu *skylinea*, koji kroz proces različitih vrsta percepcijskih obrada postaje idealizirana slika – ikona, reprezentacija određenog stajališta, stava i društveno-političkog konteksta. Govoreći o odnosu ljudi prema silueti grada kao dijelu ljudske svakodnevice, Attoe opisuje kako su sa siluetama povezane različite aktivnosti i rituali, kao što su: osvajanje 'vrhova' *skylinea*, pretvaranje gradskih silueta u sliku, panoramski pogled i slanje poruka putem silueta grada.

• **Percepcija i doživljaj silueta grada** – Heath, Smith i Lim⁸⁴ u svojem su istraživanju postavili još jedno vrjednovanje forme gradske siluete: razinu složenosti silueta grada koja može utjecati na vrjednovanje i preferencije promatrača. Njihovo istraživanje pokazuje kako je veća prednost dana siluetama s većom razinom kompleksnosti, no istaknuta su i ograničenja u primjenjivosti rezultata na druga mjesta i ljude⁸⁵, s obzirom na to da su u istraživanju sagledani samo određeni pogledi i da su slike bile monokromatske. Pritom su otvorili mogućnost daljnjih istraživanja koja bi koristila fotografije u boji, siluete grada različitih razina kompleksnosti i ispitivanje na široj javnosti.⁸⁶ Temelj je Boothova istraživanja propitivanje ideje percepcije grada sagledanog iz daljine. Osnovna pitanja koja on postavlja jesu – preferiraju li ljudi određene siluete i imaju li one neko značenje? Booth sugerira kako detaljnost pročelja zgrada koje čine panorame grada, kao domena arhitekture, ostaje subjektivno pitanje što može izazvati različite individualne reakcije i mišljenja, dok pitanje planiranja silueta grada, kroz oblikovanje volumenima, visinama i pozicioniranjem građevinama, izaziva zajedničke reakcije. Booth zaključuje da se planiranje silueta grada zbog toga treba više fokusirati na njihovo oblikovanje kao cjeline negoli na detalje pročelja, s obzirom na to da je upravo cjelovitost identitetske slike siluete grada ono što ima primarni utjecaj na percepciju i doživljaj grada kod promatrača.⁸⁷

• **Planiranje silueta, panorama i vizura grada** – Prikaz praktične implementacije teorijskih modela vidljiv je u *Londonskom planu upravljanja vizurama* [LVMF].⁸⁸ Vizure i pogledi određeni planom za London podijeljeni su na četiri tipa: londonske *panorame* (važne

londonske panorame, panorame važnih dijelova Londona), *linearne vizure, pogledi* (pogledi na znamenitosti koji su uokvireni pejzažom), *riječne panorame i vidici* (široki pogledi i panorame duž Temze), *panorame gradskog pejzaža* (pogledi i siluete urbanog pejzaža). Svaki od navedenih pogleda ima posebna obilježja koja pridonose vrijednosti slike grada Londona na strateškoj razini.⁸⁹ Nadalje, LVMF govori o tome kako svaki novi zahvat treba imati pozitivan utjecaj na karakteristike i kompoziciju određenog pogleda ili vizure. Vrijednost dokumenta jest u tome što nudi metodu koja omogućava bolje razumijevanje i zaštitu obilježja silueta grada – definirajući i štiteći mjesta gledašta⁹⁰ te raslojavajući poglede i vrijedne vizure na prvi, srednji i zadnji plan unutar kojeg se nalaze vrijedne gradske znamenitosti.

U UNESCO-ovim⁹¹ i ICOMOS-ovim⁹² dokumentima istaknuta je važnost sveobuhvatnog sagledavanja povijesnih gradova i urbanih područja. Pritom je naglašena vrijednost perspektiva, silueta, vizura, žarišnih točaka i vizualnih koridora kao sastavnih dijelova vrijednih ambijenata i percepcije povijesnih prostora koji trebaju biti uvažavani kod planiranja novih zahvata.

⁸² Na primjeru Londona W. Attoe opisuje situaciju u kojoj je grad s prepoznatljivom siluetom bio prisiljen na promjenu. *Skyline* Londona bio je stoljećima jednostavan, dramatičan, i njime je dominirala katedrala sv. Pavla (St. Paul's Cathedral). Uspoređujući ga s ostalim gradovima Europe u kojima katedrale imaju dominantne pozicije u silueti gradova, vizualna je slika Londona ona koja je predstavljala crkveno (vjerski) orijentirano društvo. Tek nakon Prvoga i posebice Drugoga svjetskog rata ta se slika počela mijenjati. Pod pritiskom novoga društvenog sustava i tehnologija preuzetih iz Amerike počelo se graditi na nove načine. Uskoro se katedrala sv. Pavla izgubila u mnoštvu nebodera. Na taj način kolektivni simbol grada Londona više nije 'katedrala na brezuljku', već 'komercijalni centar'. [ATTOE, 1981.]

⁸³ Kao primjer gradske siluete koja reflektira socijalnu dinamiku grada navodi San Gimignano, koji je svojom siluetom svjedočio sociopolitičko natjecanje između tamnosnjih plemićkih i trgovačkih obitelji. Svaki je toranj bio pokazatelj obiteljskog identiteta i moći. [ATTOE, 1981.]

⁸⁴ HEATH, SMITH, LIM, 2000., u: BOOTH, 2012: 30-31

⁸⁵ Istraživanje je provedeno na stanovnicima grada Brisbane u Australiji.

⁸⁶ Ovo istraživanje jedno je od metodoloških polazista kasnijega Boothova istraživanja.

⁸⁷ Booth navodi kako urbani planeri mogu utjecati na značenje mjesta kroz njihov *skyline*, opisuje načine na koji grad može biti *brandiran skylineom*. [BOOTH, 2012: 103, 118, 120]

⁸⁸ *** 2012.

⁸⁹ „London Panoramas”; „Linear Views”; „River Prospects”; „Townscape Views”. [*** 2012.]

⁹⁰ Mjesto s kojeg je određeni pogled ili vizura vidljiva, mjesto iz kojeg se promatra

⁹¹ UNESCO, 1972., 1976., 2005., 2008., 2011.

⁹² ICOMOS, 2005., 2011.

⁹³ ATTOE, 1981.

⁹⁴ Urbanizam naslijeđa [OBAD ŠĆITAROCI, 2017.]

⁹⁵ OBAD ŠĆITAROCI, BOJANIĆ OBAD ŠĆITAROCI, MRĐA, 2019.

OKVIR ZA DALJNJA ISTRAŽIVANJA

FRAMEWORK FOR FURTHER RESEARCH

Provedeno je istraživanje dio sveobuhvatnog istraživanja **panoramskih slika gradova** kao važnog nositelja kolektivnog identiteta i čimbenika urbanoga naslijeđa gradova. Utvrđivanje obuhvata značenja pojmova (siluete, panorame i vizure grada), koje je izneseno u ovome radu, predstavlja podlogu za nastavak istraživanja: utvrđivanje tipološkog razvrstaja identitetskih panoramskih slika gradova kroz katalošku obradu europskih gradova svjetske kulturne baštine. Povećana osjetljivost, posebno povijesnih gradova odnosno povijesnih središta i zaštićenih spomeničkih cjelina, na promjene uzrokovane stihijskim i slabo promišljenim urbanističko-arhitektonskim zahvatima dovodi do ugrožavanja njihove osnovne vrijednosti. Zbog toga u kontekstu zaštite kulturnog (graditeljskog i pejzažnog) naslijeđa istraživanje i zaštita panoramske slike grada (silueta, panorama i vizura grada), kao prostornog čimbenika identiteta, treba zauzimati bitno mjesto. Ne samo kroz njeno prepoznavanje kao pokazatelja vizualnih obilježja prostora, već kao živoga, *vitalnog simbola urbane kulture*.⁹³

U tom kontekstu otvaraju se nova istraživačka pitanja: jesu li panoramske slike grada samo posljedica procesa urbanih preobrazbi ili je moguće prepoznati metode u kojima će njihovo aktivno sagledavanje u sklopu planerskih procesa i postupaka te procesa zaštite kulturne baštine, s ciljem očuvanja urbanog naslijeđa i stvaranja novoga, zauzeti bitno mjesto? Oblikuju li siluete grada promišljene stručne analize (ocjene uzroka i posljedica, sveobuhvatne interdisciplinarnе studije i planovi) ili je njihovo kreiranje prepusteno promišljenim (ili nepromišljenim) političkim odlukama, dokazivanjima ekonomske moći ili pak željom za *brandiranjem* grada?

Metodološki okvir nastavka istraživanja, s ciljem odgovora na istaknuta istraživačka pitanja, predstavlja *Heritage Urbanism* pristup⁹⁴ kojim se naglašava važnost sveobuhvatnog (prostornog) pristupa kroz postavljanje kriterija i modela za vrjednovanje, očuvanje, revitalizaciju i unapređenje kulturnog naslijeđa.⁹⁵ Kulturno naslijeđe sagledano je cjelovito i integralno, kao živi subjekt i dio širega prostora. U tom se smislu panoramska

slika grada (kao primjer kulturnog naslijeđa) sagledava kao pokazatelj društvenoga konteksta (rezultat planerskih, povijesnih, političkih, prirodnih i spontanih procesa i utjecaja), s pretpostavkom da ju je moguće vrjednovati, zaštititi i planirati uključivanjem kriterija za planiranje urbanističko-arhitektonskih zahvata.

ZAKLJUČAK

CONCLUSION

Pojmovno određenje silueta grada u kontekstu urbanističko-arhitektonskog pristupa temeljeno je na relevantnoj literaturi i dokumentacijskim izvorima iz razdoblja od 1960. do 2020. godine. Komparativnom analizom utvrđeno je preklapanje pojmovnih obuhvata između često korištenih pojmova (siluete grada, *skylinei*, panorame i vizure grada) pa su oni dovedeni u korelacijsku vezu. Siluete grada mogu biti sagledane kao čimbenik percepcije urbanog prostora (percepcija i doživljaj, utilitarno značenje i simbolička vrijednost te estetska obilježja silueta grada) i element percepcijskih metoda oblikovanja grada (percepcijske i participativne metode planiranja panoramskih slika grada).

Identitetsku siluetu grada, odnosno siluetu urbanog pejzaža, može se definirati kao obris grada naspram neba lišen detalja, koji svojim prepoznatljivim elementima (konturom poznatih građevina ili skupom građevina, specifičnim obrisom krajolika u pozadini, posebnim ritmom i odnosom gradotvornih elemenata) predstavlja prepoznatljivu, identitetsku sliku grada. Ona je rezultat složenih urbanih, društvenih, povijesnih, političkih, gospodarskih, ekonomskih i ekoloških uvjeta i utjecaja. Nije statična slika, nego aktivna – živa reprezentacija grada, koja je u stalnim preobrazbama.

Istraživanje je pokazalo kako su pojmovi silueta, panorama i vizura grada nositelji identiteta grada koji mogu biti opisani i sagledani kao dio šireg pojma – panoramska slika grada. Njezina fizička (materijalna) i simbolička (nematerijalna) pojavnost može se iskazati kroz elemente koji proizlaze iz objektivnih kriterija (morfološka i estetska obilježja, odnos urbanog i prirodnog pejzaža) i subjektivnih kriterija (percepcija i doživljaj grada).

LITERATURA

BIBLIOGRAPHY

1. AL-KODMANY, K. (2020.), *The Chicago Skyline, u: Tall Buildings and the City; Improving the Understanding of Placemaking, Imageability and Tourism* [ur. AL-KODMANY, K.], Springer, Singapore, https://doi.org/10.1007/978-981-15-6029-3_9
2. ASHIHARA, Y. (1983.), *The Aesthetic Townscape*, The MIT Press, Cambridge
3. ATTOE, W. (1981.), *Skylines: Understanding and Molding Urban Silhouettes*, John Wiley & Sons, New York
4. AUERBACH, J.; WAN, P. (2020.), *Forecasting the urban skyline with extreme value theory*, „International Journal of Forecasting”, 36 (3): 814-828, <https://doi.org/10.1016/j.ijforecast.2019.09.004>
5. BOOTH, C.G. (2012.), *Revisiting the Image of the City: Exploring the Importance of City Skylines*, disertacija, Waterloo
6. CULLEN, R. (1961.), *The concise Townscape*, Architectural Press, London
7. DIMICCOLI, M. (2015.), *Figure-ground segregation: A fully nonlocal approach*, „Vision Research”, 126 (2016): 308-317, Amsterdam, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0042698915001066>
8. GRGUREVIC, O. (1994.), *Od pojma slike grada do pojma opce slike krajolika*, „Prostor”, 2 (7-8): 285-289, Zagreb
9. GUNEY, C.; GIGINKAYA, S.A.; CAGDAS, G.; YAVUZ, S. (2012.), *Tailoring a geomodel for analyzing an urban skyline*, „Landscape and Urban Planning”, 105 (1-2): 160-173, Amsterdam, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0169204611003677>
10. HEATH, T.; SMITH, S.; LIM B. (2000.), *Tall Buildings and the Urban Skyline: The Effect of Visual Complexity on Preferences*, „Journal of Environment and Behavior”, 32 (4): 541-556, SAGE Publication, <https://doi.org/10.1177/00139160021972658>
11. HRZIC, M. (1988.), *Percepcijski pristup oblikovanju grada u okviru procesa planiranja*, disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, Zagreb
12. HUDSON-SMITH, A.; EVANS, S.; BATTY, M. (2005.), *Building the virtual city: Public participation through e-democracy*, „Knowledge, Technology & Policy”, 18 (1): 62-85, <https://doi.org/10.1007/s12130-005-1016-9>
13. KOSTOF, S. (1991.), *The City Shaped: Urban Patterns and Meanings Through History*, Little, Brown and Company, Boston
14. KROPF, K. (1996.), *Urban tissue and the character of towns*, „Urban design International”, 1 (3): 247-263, London; https://www.researchgate.net/publication/248956368_Urban_tissue_and_the_character_of_towns, <https://doi.org/10.1080/135753196351029>
15. LIPOVAC, N. (2000.), *Planning as a Function of Preserving the Identity of Place*, disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, Zagreb; University of California at Berkeley, College of Environmental Design, Berkeley
16. LYNCH, K. (1960.), *The image of the City*, The MIT Press, Cambridge
17. NEIDHARDT, V. (1994.), *Kevin Lynch i Maks Fabiani: Eksplicitno i implicitno o slici grada*, „Prostor”, 2 (7-8): 291-298, Zagreb; <https://hrcaak.srce.hr/30771>
18. OBAD ŠCITAROCI, M. (2017.), *Uvod u znanstveni kolokvij*, u: OBAD ŠCITAROCI, M. [ur] *Modeli revitalizacije i unaprjeđenja kulturnog naslijeđa – multidisciplinarni dijalog*, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu: 6-11, Zagreb
19. OBAD ŠCITAROCI, M.; BOJANIC OBAD ŠCITAROCI, B.; MRĐA, A. [ur] (2019.), *Cultural Urban Heritage; Development, Learning and Landscape Strategies*, Springer, Cham, <https://doi.org/10.1080/135753196351029>
20. OLIVEIRA, V. (2016.), *Urban Morphology; An Introduction to the Study of the Physical Form of Cities*, Springer, Cham
21. ROWE, C.; KOETER, F. (1988.), *Grad kolaz*, IRO Građevinska knjiga, Beograd
22. STAMPS, A.E. (2002.), *Fractals, Skylines, Nature and Beauty*, „Journal of Landscape and Urban Planning”, 60: 163-184, Amsterdam, [https://doi.org/10.1016/S0169-2046\(02\)00054-3](https://doi.org/10.1016/S0169-2046(02)00054-3)
23. STEA, D. (1978.), *Environmental perception and cognition: Toward a Model for „Mental Maps”*, u: *Humanscape: Environment for People* [ur. KAPLAN, R.; KAPLAN, S.], The MIT Press, Boston
24. ŠMIT, K.; MRAVUNAC, I. (2018.), *Tematska područja Planova upravljanja kao indikator suvremenih urbanističkih problema; Mediteranski gradovi – Dubrovnik, Venecija, Krf*, „Prostor”, 26 (2 /56/): 296-307, Zagreb, [https://doi.org/10.31522/p.26.2\(56\).7](https://doi.org/10.31522/p.26.2(56).7)
25. ŽUNIC, A. (2014.), *Estetika zagrebackog skylinea*, „Kontura art magazin XXIV”, 126, Art magazin Kontura, Zagreb

IZVORI

SOURCES

DOKUMENTACIJSKI IZVORI

DOCUMENT SOURCES

1. ICOMOS (2005.), *Xi'an Declaration on the Conservation of the Setting of Heritage Structures, Sites and Areas*, Xi'an; <https://www.icomos.org/xian2005/xian-declaration.pdf> [07.01.2020.]
2. ICOMOS (2011.), *The Valletta Principles for the Safeguarding and Management of Historic Cities, Towns and Urban Areas*, Paris [7.1.2020.]
3. UNESCO (1972.), *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*, Paris; <https://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf> [7.1.2020.]
4. UNESCO (1976.), *Recommendation concerning the safeguarding and contemporary role of historic areas*, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000114038.page=136> [7.1.2020.]
5. UNESCO (2005.), *Vienna Memorandum on World Heritage and Contemporary Architecture – Managing the Historic Urban Landscape*, Paris <https://whc.unesco.org/en/documents/5965> [7.1.2020.]
6. UNESCO (2008.), *World Heritage Information Kit*, Paris, http://whc.unesco.org/documents/publi_infokit_en.pdf
7. UNESCO (2011.), *Recommendation on the Historic Urban Landscape*, <https://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-638-98.pdf> [07.01.2020.]
8. *** (2012.), *London View Management Framework: Supplementary Planning Guidance*, Greater London Authority, London
9. *** (2016.), *The London Plan: The spatial development strategy for London consolidated with alterations since 2011*, Greater London Authority, London

INTERNETSKI IZVORI

INTERNET SOURCES

1. <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> [23.10.2018.]
2. <https://wikidiff.com/silhouette/skyline> [27.10.2018.]
3. <https://www.dictionary.com/browse/silhouette> [27.10.2018.]
4. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=64060> [2.3.2019.]
5. <https://www.hrleksikon.info/definicija/panorama.html> [20.1.2019.]
6. <https://hr.wikipedia.org/wiki/Panorama> [20.1.2019.]

IZVORI ILUSTRACIJA

ILLUSTRATION SOURCES

- SL. 1., 3., 4. Mravunac Suznjević, 2019.
- SL. 2. Mravunac Suznjević, 2019. (osnovna shema ilustracije izrađena u sklopu doktorskog studija uz usmjeravajuće sugestije prof. Bojane Bojanic Obad Šcitaroci)
- SL. 5. Mravunac Suznjević, 2020.

SAŽETAK

SUMMARY

DEFINING THE CITY SKYLINE

URBAN AND ARCHITECTURAL APPROACH BETWEEN 1960 AND 2020

A research into the city skyline is part of a doctoral research on the panoramic image of the city. The research hypothesis suggests that the city skyline is not just a frozen image. Instead, it is a true symbol of a culture and a carrier of a city's identity. The hypothesis is tested through a comparative study of literature and the documents from the period between 1960 and 2020.

Besides city skyline, other related concepts are mentioned in literature such as skyline, panorama and view of the city. The goal of this research is to systematize views, common features and interdisciplinary perspectives on the city skyline through a comparison between the meaning and use of all related concepts. By examining the concepts and their interrelationships, a conceptual definition is then offered – a unique coverage of the meaning of the city skyline in the context of urban and architectural approach. This is the scientific contribution of the article.

City skyline is part of a city's identity. In order to gain a full understanding of this concept, it is necessary to draw a clear distinction between its material (physical) and non-material (symbolic) appearance. Its material aspect refers to particular urban forms in space while its non-material aspect has to do with a particular symbolism that a city skyline carries in the memory of the city and its dwellers thus contributing to the identity of a place but also of the society as a whole.

The research stresses the need to highlight the importance of preservation, protection and enhancement of the overall *image of the city* which has been recognized and clearly articulated in the international documents of the UNESCO: Convention on the Protection of the World Cultural and Natural Heritage (1972), Recommendation Concerning the Safeguarding and Contemporary Role of Historic Areas (1976), Recommendation on the Historic Urban Landscape (2011), Vienna Memorandum on World Heritage and Contemporary Architecture (2005). The ICOMOS' Valletta *Principles for the Safeguarding and Management of Historic Cities, Towns and Urban Areas* (2011) emphasizes that panoramas, city skylines and perspectives are

valuable material elements of historic towns and urban areas and should be taken into account in any planning of new undertakings.

Literature and document sources are grouped and compared chronologically and thematically. This research is primarily based on the following research projects:

– From 1960 to 1980 research projects conducted by K. Lynch (1960); G. Cullen (1961).

– From 1960 to 1980 research projects conducted by W. Attoe (1981); Y. Ashihara (1983); C. Rowe i F. Koetter (1988); M. Hrzić (1988); S. Kostof (1991); K. Kropf (1996); T. Heath, S. Smith, B. Lim (2000); N. Lipovac (2000).

– From 2001 to 2020 research projects conducted by A. E. Stamps (2002); A. Hudson-Smith, E. Stephan, M. Batty (2005); C. B. Booth (2012); C. Guney, S. Akdag Girginkaya, G. Cagdas, S. Yavuz (2012); V. Oliveira (2016), K. Šmit, I. Mravunac (2018); M. Obad Šcitaroci, B. Bojanic Obad Šcitaroci, A. Mrda (2019); J. Auerbach, P. Wan (2020); K. Al-Kodmany (2020).

Additionally, this research takes into consideration relevant international documents (UNESCO, ICOMOS) and physical plans of London (*London Plan, 2016; London View Management Framework, 2012*).

City skylines can be analyzed as part of the methods of urban landscape analysis (studies rooted in urban-planning, architecture, sociology, art, economy, ecology) and as part of the methods used in urban and architectural planning and design (perceptive and participatory methods of planning and urban design). The professional literature is thematically reviewed, compared and classified according to the types of meaning and use of the concepts (city skylines, panoramas and views):

– city skyline as an element in the perception of urban space and an element of the perceptual methods of urban design;

– utilitarian meaning of the city skyline;

– aesthetic features of the city skyline;

– symbolic value of the city skyline;

– perception and experience of the city skyline

– planning the city skylines, panoramas and views

A comparative analysis of literature and other sources has shown a variety of systematic approaches to the concepts used to describe city skylines and the criteria on the basis of which their meanings are classified. Given the wide use of various terms with more or less overlapping meanings it may well be concluded that the meaning of the term *urban silhouette* largely corresponds to the semantic scope of the term *skyline*. Therefore, they may be considered largely synonymous.

A city skyline or urban silhouette may also be viewed as a panoramic view or a view of the whole city from a particular spot. Panoramic view of the city as a wide view of the city (most often from an elevated prominent point) shows a detailed image of the city within which one may discern other details as well (buildings, groups of buildings, prominent features, landscape elements). Accordingly, it is possible to abstract the silhouettes (contours, outlines) of the city from panoramas. A panorama is also a view of a city as a whole.

Identity-related urban silhouette (city skyline), i.e. a silhouette of urban landscape may be defined as a city outline against the sky devoid of details. Its recognizable elements (the outlines of familiar buildings or groups of buildings, specific landscape outline in the background, specific rhythm and relationship between the city-making elements, valuable panoramas and views) are key elements in the formation of a city's recognizable image and identity. A city skyline is the result of complex urban, social, historical, political, economic and ecological circumstances and impacts. Therefore, it is not a static image but a highly dynamic one – a lively representation of a city in constant flux.

This research has shown that the concepts of urban silhouette, panorama and view are true carriers of a city's identity. They may be described and perceived as a part of a wider concept – panoramic image of a city. Its physical (material) and symbolic (immaterial) appearance can be conveyed through elements derived from the objective criteria (morphological and aesthetic features, relationship between urban and natural landscape) and the subjective ones (perception and experience of a city).

BIOGRAFIJE

BIOGRAPHIES

INES MRAVUNAC SUŽNJEVIĆ, mag.ing.arch., ovlastena arhitektica, asistentica je na Katedri za urbanizam, prostorno planiranje i pejzažnu arhitekturu na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu gdje trenutačno pohađa doktorski studij.

Dr.sc. **KRUNOSLAV ŠMIT**, dipl.ing.arh., doktorirao je na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu gdje radi kao redoviti profesor na Katedri za urbanizam, prostorno planiranje i pejzažnu arhitekturu.

INES MRAVUNAC SUŽNJEVIĆ, M.Arch., licensed architect, assistant in the Department of Urban Planning, Physical Planning, and Landscape Architecture at the Faculty of Architecture in Zagreb where she is currently attending her doctoral studies.

KRUNOSLAV ŠMIT, Ph.D., He received his Ph.D. from the Faculty of Architecture in Zagreb where he works as full professor in the Department of Urban Planning, Physical Planning, and Landscape Architecture.

